DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ

Murat Özgen Ayfer
1974

Bir Nilda Raw yapıtı

Masonluğa girer girmez dikkatimi çeken ilk şeylerden biri, bu kurumda düşünce özgürlüğüne ne kadar çok önem verildiği olmuştu. Bu konuyu incelemeye karar verdim. Araştırdım; sonra da öğrendiklerimi özetleyerek yazdım. Bu benim Masonluktaki ilk ciddi çalışmamdı. Şimdi (2009'da) bakınca dil kullanımı bakımından biraz eskide kalmış olduğumu görüyorum ama genel kapsamı bakımından, -acemice de olsa- iyi bir çalışma sayılabilir.

Voltaire 1765'de yayınladığı bir kitabının "Düşünme Özgürlüğü" başlıklı diyalogunda şöyle demektedir:

«İnsan ancak serbestçe düşünebildiği ve düşündüklerini serbestçe söyleyebildiği oranda mutlu ve rahat olabilir. Kimsenin serbestçe düşünemediği, düşüncelerini açıkça ve korkusuzca söyleyemediği bir toplumda da insanlar düzen ve rahatlık içinde yaşabilirler ama mutlu değillerdir.»

İnsanın düşünmede özgür olduğu her zaman ve her yerde söylenegelmiştir.

Doğal olarak bir kimse istediğini düşünmekten, düşüncelerini açığa vurmadığı sürece alıkonulamaz.

Bununla birlikte, kişinin imgeleme yeteneği (tahayyül kabiliyeti), görgüsü ve tecrübesi düşüncelerinin kapsamını sınırlar. İnançların, korku ve heyecan gibi duyguların da düşünceler üzerinde kısıtlayıcı veya belirli bir yöne çekici etkileri vardır.

Ancak, düşünmek veya düşünmemek ya da dilediğini düşünmek gene de kişinin kendi elindedir.

İmgeleme yeteneğinin koşullandırılması veya kısıtlanması ise kişiye düşünebilme olanağının verilmemesi demektir ki, bu durumda düşünce özgürlüğü artık ortadan kaldırılmış sayılır; çünkü insanın belirli kalıplara göre düşünmesini istemek hiç düşünmemesini istemekten farksızdır.

İmgeleme yeteneği doğal olarak gelişmiş bir insana düşünebilme olanağının da verilmesi yeterli değildir. İnsanın düşüncelerini başkasına aktarmasına engel olunursa, kişinin kendine has düşünce özgürlüğünün mutlak bir değeri olamaz. Bu özgürlük, kişiyi hoşnut etmeyeceği gibi, ona düşüncelerini yalnız kendine saklamak zorunda kalışından ötürü acı da verebilir; topluma ise hiçbir yararı olmaz.

Bir kimsenin düşüncesi, çevresindekilerin yaşayış, davranış ve anlayışlarına düzen veren fikir ve alışkanlıkları eleştirmeye yönelebilir. Toplumu eleştiren düşüncelerin gelişmesi, düşüneni, çevresindekilerin doğrularını reddetmeye zorlayabilir. Düşünen kişi insancı (hümanist) olur ve yakınındakilerin yaşantılarından daha iyisinin bulunabileceğini tasarlamaya başlarsa, düşüncelerini açıklamaması olanaksızlaşır.

Demek oluyor ki, düşünme özgürlüğünün önem kazanabilmesi için onun düşündüğünü söyleme özgürlüğü ile birlikte olması gereklidir.

Düşünme ve düşündüğünü söyleme özgürlüğü bir araya gelince, işte o zaman asıl düşünce özgürlüğünden söz edilebilir.

Ancak tarih, insan topluluklarının büyük bir çoğunlukla düşünce özgürlüğüne karşı çıktığını göstermiştir.

Gerçi insanın düşünmede özgür olduğu söylenegelmiş ve bununla da kalınmayarak uygarlıklar yaptıkları yasalarda kişinin düşünmekte, düşündüklerini söylemekte hatta yaymakta özgür olduklarını ileri sürmüştür ama düşünce özgürlüğü beraberinde yeni fikirler getirdiğinden, yeni fikirler de o zamana kadar toplumda kökleşmiş bulunan inançları sarsmaya yöneleceğinden, insanlar ve topluluklar düşünce özgürlüğünü kimi zaman bilinçsiz, kimi zaman bilinçli fakat genellikle güdümlü olarak tepkiyle karşılamışlardır.

Neden?

Her ne kadar düşünme etkinliği insanda doğuştan gelme bir içgüdü ise de insan beyni doğal olarak tembeldir; herhangi bir sorunun anlaşılma ve çözümünde en az zorlukla karşılaşacağı yolu tutmaya yönelir.

Beyin tembelliğinin normal düzeyde olduğu bir insanın düşünce evreni, sorup araştırmadan kabul ettiği ve sımsıkı sarıldığı inançlarla doludur.

Dolayısıyla sıradan bir insan, kendi düşünce evreninin iyice alışmış olduğu düzenini alt üst edecek her şeye karşı bilinçsizce düşmandır. Körü körüne bağlandığı inançlardan bazısı ile kaynaşamayacak her yeni fikir, kafa yapısına değişik bir düzen vermeyi gerektirecektir.

Bunu gerçekleştirebilmek ise oldukça zor bir iştir; çünkü büyük ölçüde beyin gücü harcama sıkıntısına katlanma gerekliliği vardır.

Nedeni araştırılmadan kabul edilmiş düşünceleri korumak ise daha kolaydır.

Dolayısıyla sıradan bir insan ve büyük çoğunluk olan onun gibilerin topluluğu, yerleşmiş inanç ve alışkanlıklarının doğruluğuna kuşku konduran yeni fikirleri kötü görür; çünkü bunlar yadırganan şeylerdir.

Düşünme tembelliğinden doğan yadırgama apaçık bir korku duygusu ile karışınca nefrete dönüşür.

Mevcut inanışları koruma içgüdüsü bu inanışların yapısındaki herhangi bir değişikliğin toplum düzenini temelinden sarsacağı endişesiyle sertleşerek devleti etkisi altına alır ve giderek tutucu (muhafazakâr) bir doktrinin kurulmasına önayak olur.

Bir devletin, onu oluşturan insanların refah ve mutluluğunun gelenek ve görenekleri ile anlayış ve yöntemlerinin korunması suretiyle sürdürülebileceği inancı, ancak yakın geçmişte bırakılmaya başlanmıştır.

Mevcudu koruma içgüdüsü ve onun sonucu olan tutucu doktrin, batıl inançlarla da güçlendirilir.

Toplumsal yapının bütün gelenek ve törelerinin dinî inançlarla sımsıkı bağımlı olduğu ve tanrısal kanatlar altında korunduğu tartışmasız kabul edilince, sosyal düzen üzerindeki herhangi bir eleştiri dine karşı saygısızlık sayılır. Hele dinî inançlar ve kurumlar eleştiriliyorsa, bu, doğaüstü güçlerin öfkesine düpedüz meydan okumak olur.

Böylelikle tutucu doktrinin etkin olduğu yerlerde yeni fikirler yadırganmakla kalmaz, tehlikeli görülür; kabul edilmiş olan ilkelerin nedeni, niçini ve nasılı hakkında uygun görülmeyen sorular soran her insan topluma zararlı bir kişi sayılır.

Yeni fikirlere düşmanlık kazandıran bu şekildeki sosyolojik ve psikolojik etkenler, toplumda sözü geçen ve kişisel ya da sınıfsal çıkarları yerleşmiş düzen ile ona destek olan fikirlerin sürdürülmesine bağlı olan insan ve kurumların eylemsel karşı çıkışları ile devlet teokratik düzenin yörüngesine oturtulmuş olur.

Düşünce özgürlüğüne set çeken bu etkenler, tarih boyunca gelişme içindeki toplumlardaki değişim hızını yavaşlatmış, bazı toplumlarda ise gelişmeye, özellikle bilimsel ilerlemeye kesinlikle engel olmuştur.

+++

Çağımızda tutucu güçler, devrimci düşüncelerin gelişmesini ve yayılmasını engelleme olanağına sahip olmasalar bile köstekleyici etkileri süregitmektedir. Yeni bir fikrin can sıkıcı, rahat kaçırıcı hatta tehlikeli olduğuna inanmış olanlar hâlâ çoğunluktadır.

Düşünce özgürlüğüne taraftar olduklarını söyledikleri halde eylemsel olarak sınırlamak isteyenler, genellikle toplulukların yöneticileri ya da bu yöneticileri etkileyebilecek nitelikte baskı olanağı bulunan kişi ve kuruluşlardır.

Yönetim sorumluluğunu üzerlerine almış olanlar, topluma aykırı eylemlerin işlenmesini yasaklamak ve cezalandırmak nasıl görevleri gereği ise, tehlikeli gördükleri veya tehlikeli olduğuna inandırıldıkları fikirlerin yayılmasını önlemenin de yükümlülükleri olduğunu ileri sürer. Bu yöneticilere göre bir kimsenin toplumun görüş ve inanışlarına aykırı doktrinler yayması başkasının malını çalmasından çok daha zararlıdır.

Devlet yönetimini elinde tutanlar ile büyük halk kitlelerini etkileme olanağına sahip olan sınıfların düşünce özgürlüğünü sınırlama çabalarına bu özgürlüklerin en geniş gibi göründüğü antik Grek uygarlıkları devrinde bile rastlanmıştır.

Antik Grek düşünürleri düşünce ve tartışma özgürlüğünün ilk yaratıcılarıdır. Düşünce özgürlüğü Eski Yunanların bilim alanındaki atılımlarının, politik kuruluşlardaki tecrübelerinin, felsefî çalışmalarının en büyük dayanağı olmuş, edebiyat ve sanatta da yüksek bir düzeye erişmelerini sağlamıştır.

Özellikle M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda Anadolu kıyılarında kurulan İyon uygarlığı, özgür düşüncenin beşiği olmuş, daha sonra gelişen Batı Avrupa bilim ve felsefesinin temelini atmıştır.

Antik Grek uygarlığındaki özgür düşünce akımının böylesine gelişmesinde, bu devirde görev kutsallığını tanrılardan alan güçlü bir rahipler sınıfının bulunmayışı ve mabetlerdeki rahiplerin de kendi çıkarları için toplum üzerinde baskı yapan bir kast biçiminde örgütlenmemiş olmaları önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte özgür düşüncenin önde gelen filozoflarından çoğu ya kaçmak zorunda kalmış ya da Atina'da mahkûm olmuştur.

Antik Yunandaki bütün filozoflar kutsal şeylere dil uzattıkları gerekçesiyle suçlanmış veya yargılanmış, ancak bu toleranssızlık havasının gerisinde çoğu kez politik nedenler hatta başka amaçlara hizmet etmek için yapılan tahrikler yer almıştır.

Roma'da cumhuriyetin son devirleri ile imparatorluğun ilk zamanlarında, düşünce özgürlüğü üzerinde hiçbir baskı kurulmamıştır. Hıristiyanlık kurulana kadar bütün dinlere ve fikirlere tolerans göstermek, Roma iç politikasının genel kuralı olmuştur.

Bununla birlikte bu toleransa oldukça zıt görülebilecek bir tutum, Hıristiyanlığa karşı sürdürülen şiddet eylemleridir.

Ancak, 4. yüzyıl başlarına doğru zayıflayan Hıristiyan düşmanlığı Roma'da din özgürlüğünün zaferi ile sonuçlanmış ve Büyük Konstantin'in Hıristiyanlığı kabul etmesi ile özgür düşünce tarihinde de yeni bir devir açılmıştır.

Bin yıl kadar süren Orta Çağ devrinde akıl zincire vurulmuş, düşünce köle olmuş, bilgi ise hemen hiç ilerlememiştir.

+++

Hıristiyanlık yaygın bir duruma geçip de devlet gücüne dayandığı zaman, Hıristiyanlar dinsel inancın zorla kabul ettirilemeyeceği toleransını terk ederek, insanların evrenin sırları hakkındaki düşüncelerini tam bir şekil birliği içinde toplamak emeliyle hükümetlerin de benimsediği bir baskı politikası uygulamaya girişmişlerdir. Dinî hataları nedeniyle Kaadir-i Mutlak'ın düşmanı durumuna düşenleri, -erdem sahibi kimseler bile olsalar- yeryüzünden kaldırmak kutsal bir görev haline gelmiştir. Toplumların tüm gelenek ve göreneklerinin "Tanrı Emri" diye kutsallaştırılması, felsefî ve bilimsel gelişmeye kesinlikle engel olmuştur.

Bütün insanları boyunduruğa vurmak, zihinleri felce uğratmak ve herkesi kör bir itaat altında tutmak için ortaya çıkarılan Engizisyon adlı ünlü baskı ve kıyım sistemi hemen tüm Avrupa ülkelerinde örgütlendirilmiştir. Bu örgüt tüm Orta Çağ boyunca bazı ülkelerde -özellikle İspanya'da- düşünce özgürlüğünü bütünüyle kaldırmış, diğerlerinde büyük ölçüde bir kısıtlama ve sindirmeyi Rönesans devrine kadar sürmüştür.

Engizisyon uygulamasının elem verici örneklerinden biri, Galileo Galilei'nin başına gelenlerin öyküsüdür. Yaşlılığından ötürü idam edilmeyen bilgin, ömrünün son günlerinde bir dostuna içinde şu iki cümlenin de yer aldığı alay dolu bir mektup yazmıştır: «Kopernik sisteminin batıl olduğundan özellikle biz Katoliklerce kuşku yoktur. Kutsal metinlerin reddedilmez ve çürütülmez otoritesi ile o sistem iptal edilmiştir.» Bu cümleler döneme hâkim olan din ve devlet otoritelerinin bilime karşı nasıl cephe aldığını açıkça gösterir.

Orta Çağ karanlığını giderecek ve yüzyıllar boyunca tutsak edilmiş olan aklı kurtaracak olan düşünsel ve sosyal bir eylemle eski klâsik kültürün yeniden doğuşu akımı, Rönesans, 13. yüzyılda İtalya'da başlayarak tüm Avrupa'yı etkisi altına almıştır.

Bu hümanist akıma paralel olarak gelişen dinde reform eylemleri, prensipte düşünce özgürlüğüne bir katkıda bulunmamış olmakla birlikte, Katolik Kilisesi'nin mutlak gücünü yitirmesine yol açarak Rasyonalizme yönelme açısından bir atlama taşı rolü oynamıştır.

16. yüzyılın sonlarına doğru artık insan için bedensel ölüm ötesi dünya ile uğraşma yerine, bu dünyada mutluluğu ve gerçekleri aramaya karşı ilgi artmış, bu zihinsel ilerleme ile birlikte tolerans da genişlemiştir.

17. ve 18. yüzyıllarda Rasyonalizm (Akılcılık) büyük gelişme göstermiştir. Bu devirde artık dinî inançların uygulaması aklın egemenliği altına girmeye başlamış, devrin yazarları, düşünürleri ve bilim adamları batıl inançlara karşı sistemli bir uğraşı açmışlardır.

Rasyonalizmin bilim ve insanlık uğruna peş peşe zaferleri 19. yüzyılda yer alarak çağımızın modern özgür düşünce anlamının temeli olmuştur.

Milattan önceki çağda düşünme ve tartışma özgürlüğünün değeri Sokrates tarafından nasıl ortaya konmuşsa, ondan iki bin yıldan fazla bir süre sonra John Stuart Mill, düşünme özgürlüğünün haklılığını modern bilim yolu ile, düşünce özgürlüğünün toplumsal ekonomik faydaları nasıl sağladığını belirterek, kesinlikle kanıtlamıştır.

+++

Düşünce özgürlüğünü kısaca özetleyen bu tarihsel gelişimi göstermiştir ki, korkunç işkenceler, sürülmeler, ölüm cezaları ve her türlü sınırlama ya da kısıtlama çabaları insanın bu doğal hakkını asla yok edememiştir.

Namık Kemal'in şu dizesini hatırlayalım:

«Ne mümkün zulm ile bidad ile imha-i hürriyet.
Çalış idrâki kaldır mukdedirsen âdemiyetten.»

Gerçeği bulabilmek için en kestirme yolu seçen insan beyni ne kadar tembel olursa olsun, biyolojik yapısı dolayısıyla düşünmekten geri kalmayacak ve her zaman anlamaya çalışacaktır.

Topluluk kitlelerini batıl inançlara gömerek kişisel ya da sınıfsal çıkarlarını korumaya çalışan veya daha iyimser bir görüşle toplumların ancak bu yolda mutluluk, rahatlık ve kurtuluşa yönelebileceğine kanmış statik düşünceli yönetici veya otoritelere karşı aklın açacağı savaş, her yerde er geç özgürlük lehine zaferle sonuçlanacaktır.

20. yüzyıl dünyasında daha hâlâ düşünme ve tartışma özgürlüğünü elde edememiş toplum ve ülkeler vardır. Ancak, düşünmekten ve düşüncelerini söyleyip tartışmaktan alıkonmaya kalkışılan toplumların düşünce ve söz özgürlüğü içgüdüsü sürekli olarak kamçılanacak ve giderek bir gün patlayacaktır.

Gerçi tarih boyunca bu özgürlüğün elde edilişi insanlık açısından pahalıya mal olmuştur ama sosyal gelişmenin kayıtsız şartsız bir tartışma özgürlüğüne bağlı olduğu da kanıtlanmıştır.

Bu durumda düşünce özgürlüğü, gelişigüzel bir gereklilik kapsamından çıkarak “sosyal adalet” dediğimiz daha yüce bir gereklilik kapsamına girer. Bir diğer deyişle, düşünce özgürlüğü, herkesin güvenebileceği bir hak olur.

Bu hakkın sonuç olarak toplumsal fayda temeline dayanması, otorite ve hükümetlerin onu sınırlandırmasını kabul edilebilir veya geçerli bir neden olarak gösteremez.

Sosyal örf, gelenek, görenek, anlayış, kurum ve yöntemleri modern çağın yeni gerek ve koşullarına göre ayarlamak için ise, bunların sınırsız bir özgürlükle tartışılarak eleştirilmesi, en hoşa gitmez görüşlerin bile toplumun duygularını inciteceğine bakılmaksızın açıkça söylenmesi gerektiği ortadadır.

Uygarlık tarihi bize şu dersi vermektedir:

Toplumların fikrî ve ahlâkî düzeylerinin sürekli olarak gelişmesi için gerekli olan koşulların en önemlilerinden biri, tam bir düşünme ve tartışma özgürlüğüdür.

Bu özgürlüğün her toplumda yerleşmesi, insan uygarlığının en değerli başarılarından biri olacaktır.